

ВСТУП

16 вересня 1609 року. Прага

- Пане... Пане, покиньтесь...
- Га?
- Прокиньтесь, пане...
- Шломо, то ти?
- Так, а хто ж, пане?
- Ох... Ніч же надворі. Чого ти так пізно?
- Північ іще не дзвонили, пане... Я не посмів би, пане, якби...
- Та кажи вже, чого тягнеш?
- Послали за вами, пане. Морейну га-гадоль рабі Ліва¹ послали, пане. Особисто...
- Рабі Ліва??
- Особисто...
- Молодий Герш схопився з ліжка й заходився метушливо шукати пантофлі, не втрапляючи ногами в жодну. В голові, ще хвилину тому сонній та важкій, товклися думки, напірали одна на одну й за кілька стуків серця вигнали з тіла останні спогади про сонливість. Власне, він чекав на звістку від рабі, проте геть не сподівався, що той пошле по нього особисто, та ще й сьогодні...

¹ Наш великий вчитель рабі Ліва (івр.). — Тут і далі прим. авт.

² Єгуда Ліва (Лев) бен Бецалель (1512–1609) — видатний рабин, мислитель і вчений XVI ст., був радником правителя Священної Римської імперії Рудольфа II, з 1597 р. і до кінця життя — головним рабином Праги.

— Щось відомо ще? — запитав він служку, який ніяково м'явся в кутку кімнати, нарешті засвітивши свічку. — Чого рабі послали?

— Переказував їхній посильний, що рабі... — служка сьорбнув носом, від чого Герш на мить зупинився, з рукою, котра досі не потрапила в рукав, і приголомшено витріщився на нього, — ...відходять.

— Відходять?! — ледь не крикнув Герш, від чого служка злякано підстрибнув. — Ти не міг одразу про головне, дурню?! Де посильний рабі?

— Назад побіг, — махнув рукою служка Шломо. — Кажав, щоб ви просто до покоїв рабі бігли...

Герш не вимовив більше й слова, хоча дуже йому хотілося відчитати служку. Коли кличе рабі Ліва — варто мчати з усіх ніг. А надто коли вже стверджують, що вчитель відходить...

Герш мчав нічною Прагою, боячись не встигнути, аж дух із нього виходив. Він не мав жодного уявлення, навіщо його кличе вчитель, однак підсвідомо розумів, що звичайним прощанням не відбудеться. У нього з учителем не було аж надто теплих стосунків, щоб рабі вирішив попрощатися перед смертю саме з ним. Однак майже все їхнє оточення вважало молодого Герша¹ найбільш талановитим та здібним учнем Магарала з Праги, який ставився до учня суворо й жодного разу не демонстрував до нього особливої приязні.

У боку почало колоти, і Герш сповільнився, хоча й боявся, що саме ці кляті секунди, які він зараз втрачає, можуть

¹ Гершон Шауль Йов-Том Ліпман бен Натан га-Леві Геллер (1579–1654) — богемський рабин і талмудист, головний рабин Праги (1627–1629), у 1631 році переїхав до України, до Немирова, а згодом — до Людомира (Володимир). В Україні прожив понад 10 років. Вважається найближчим учнем Єгуди бен Бецалеля.

стати фатальними. На щастя, будинок учителя був не так уже й далеко від його помешкання — поруч зі Староною синагогою¹, і Гершеві залишалось лише кілька хвилин швидкого бігу.

Поглинутий роздумами, він мало не пропустив потрібну вуличку, проте вчасно спам'ятався й різко загальмував, ковзнувши по мокрій бруківці. П'яти натужно гудили від бігу, а горлянка заповнилася в'язкою слиною, однак Герш дивом знаходив сили та продовжував бігти — вчитель чекав саме на нього.

Ось і потрібний будинок. Над дверима завбачливо завісили ліхтар, певно, щоб Гершеві було видно, куди саме поспішати. Гершеві або ж таким, як він. Герш на коротку мить спинився перед дверима й замислився — а чи ж не був він «одним із»?

Ця несподівана думка неприємно вколола його, і він відчув дивний, не властивий йому напад ревнощів. Він ніколи не вважав себе найкращим учнем рабі, як стверджували інші, а от зараз раптом захотів, щоб саме так і було. Проте якщо вчитель наготував йому щось інше... що ж... так і має статися.

Герш різко видихнув, намагаючись втишити розбурхане швидким бігом серце, і брязнув дверним кільцем.

Йому здалося, що двері відчинилися ще до того, як втихла коротка луна від металічного брязкоту — служка стояв просто біля одвірка й одразу ж замахав Гершеві, щоб той проходив до приміщення, а тоді — знову помах — підіймався сходами на другий поверх. Герш бував у вчителя вдома нечасто, однак приблизно пам'ятав, де його покої. Та цього разу, щойно він збіг на другий поверх, його зустрів ще один служка.

¹ Найстаріша діюча синагога Праги. Споруджена близько 1270 року.

— Туди, — прошепотів він і вказав на дальні двері, за якими, як Гершеві було відомо, розташовувався учителів особистий кабінет — *locus sanctus*¹, куди доступ був заборонений усім без винятку.

Не без мимовільного вдовolenня Герш зауважив, що коридор порожній. Наблизився до вказаних дверей і на мить прислухався — кабінет також німував. Таки вчитель не запросив його «у складі»... Він ледве торкнувся дверей кісточками пальців — не постукав, а радше прошелестів про власне прибуття і ввійшов.

Кабінет освітлювало кількадесят свічок — товстих і тонких, довгих і таких, що вже майже догоріли. Усі разом вони давали достатньо світла, щоб роздивитися приміщення в найменших подробицях, та Гершеві зараз було не до того — він прикипів поглядом до вузького ліжка, котре, певно, за велінням учителя, перенесли сюди і встановили просто поруч із робочим столом. На ліжку з підмощеними під плечі та голову подушками напівсидів рабі, й у першу мить Гершеві здалося, що він запізнився — таким восковим та жовтим було обличчя старого. Та ось його кволі груди здригнулися, і Герш із полегшенням зрозумів, що помилився — вчитель просто прикрив очі або й спав.

— Учителю, — він не наслідювався підступити до ліжка й далі стояв за крок від дверей.

— Хто тут?.. — голос учителя видавався ледь чутним шелестінням останніх пожовклих листочків на осінньому дереві. — Це ти, Гершоне?

— Я, вчителю, — Гершеві на очі набігли несподівані сльози. Вчитель завжди називав його повним іменем, ніколи не скорочуючи до «Герша», та в його вустах воно

¹ Священне місце (лат.).

звучало на диво ніжно. От і зараз... — Я прийшов, як ви й веліли.

— Я не маю права покинути цей світ, Гершоне... — вчитель нарешті розплющив очі й спробував каламутним поглядом відшукати учня, — доки не розповім тобі свою найбільшу таємницю...

Волосся на потилиці Герша піднялося від раптового страху — вчитель справді замислив щось серйозне, й уникати цього не було сенсу. Вчитель почав говорити.

17 вересня 1609 року. Прага

Служка притулився вухом до дверей і намагався розібрати бодай слово, проте господар був надто слабким, щоб говорити голосно, а дошки дверей — надто товстими, щоб крізь них можна було розчутити його шепіт. Проте він і далі притискав вухо до лакованого дерева, ризикуючи виказати себе необережним порухом; добре хоч те, що двері відчинялися назовні, тож він не боявся шкереберть улетіти до господаревого кабінету, якщо замок раптом вирішить вступити капость.

— ...а ухаю... ителю... — долинуло з того боку, і служка вдоволено всміхнувся.

Чути було вкрай погано. Власне, не було чутно нічого з того, що казав учитель, а учень здебільшого мовчав, тож служба тільки те й робив, що дослухався до довгих уривків тиші, обрамлених короткими репліками, котрі нічого не означали і не вносили жодної ясності. По кількох хвилинах такого безплідного підслуховування служба знудився, а коли минуло добрі чверть години — геть засумував під дверима, сів на підлогу й мало не закуняв.

Проте шарпнувся і миттю зірвався на ноги, коли двері прочинилися — однак із кабінету ніхто не вийшов.

Служка обережно зазирнув у кімнату і побачив, що учень його господаря непорушно стоїть у дверях, неначе не наважуючись переступити поріг, бо після цього вирішального кроку розвіються якісь невідомі чари. Однак не враз обличчя учня і не його постава стурбували служку, а несвідоме відчуття... непоправного.

— Учитель відійшов, — рівним голосом сповістив учень, і служка не відчув у його словах ані крихти скорботи чи жалю за померлим наставником. Натомість у них прозирала стурбованість, занепокоєння, а чи це був... страх?

— І що... — служка на мить розгубився, хоча до смерті господаря готувалися мало не тиждень, проте саме ця мить заскочила зненацька, — що ж нам тепер робити?

— Насамперед, — учень господаря пильно поглянув служці просто у вічі, — знищити зовнішні сходи на горіще синагоги...

20 серпня 1930 року. Проскурів

— І що ж він йому такого розказав? — майстер гмикнув і, не знімаючи окулярів, зиркнув на гостя.

— А в тому й полягала загадка, — всміхнувся той. — Ніхто цього достеменно не знав. Ну, може, й знав хтось, хто цю історію, так би мовити, «з першого рота» почув. Але коли вже вона з його власного рота вирвалася — то була обліплена вигадкою, наче хунт¹ блошвою. Але запевняють, що той учень так нікому нічого й не розказав.

— То виходить, що вся ця історія — брехня і її можна хіба до тухеса прикласти?

Годинникар знову нахилився над столом, де на шматку блискучого скла були розкладені дрібненькі деталі

¹ Пес (ідиш).

майбутнього виробу, затамував подих і спритно підхопив довгастим пінцетом ажурне коліщатко.

— Брехня — не брехня, однак тягнеться ця історія вже не перше століття...

— То й що? — майстер відвернувся, щоб необережним подихом не зв'язати зі стола результати роботи. — Вік — це не ознака мудрості для людини. Он-о є казки, яким по тисячі років, а ти ж не віриш у те, що звірі вміють балакати?

— Ет, — махнув рукою годинникарів співбесідник, — я йому про...

— ...гиндики, — реготнув годинникар, та раптом умовк, коли його гість сплюнув, хряснув дверима й кинувся геть із будки, розлючений тим, що його розповідь обізвали брехнею. Майстер різко змінився на обличчі, спохмурнів, посерйознішав і закінчив: — А він мені про качки дикі...

Тоді прикрив щільніше двері, щоб у шпарку не залітали краплі літньої зливи, і знову нахилився над столиком із розкладеними деталями годинника. Його губи ворушилися, наче він досі продовжував розмову з невидимим гостем, однак коли хто прислухався б та зумів крізь шум дощу розібрати слова, то був би вражений — адже годинникар шепотів мовою, котра не мала назви...